

JAN WNEK
Krakowska Akademia
im. A.F. Modrzewskiego
ORCID: 0000-0001-8299-6822

Popularyzacja wiedzy medycznej w społeczeństwie polskim w latach 1956–1970 (na przykładzie publikacji popularnonaukowych)

**Promotion of medical knowledge in the polish society
in the period from 1956 to 1970 (on the example
of popular science publications)**

Summary

The period from 1956 to 1970 saw the promotion of medical knowledge in the Polish society. Popularisation by the written word was of particular significance at the time. Readers would be given access to popular-science publications promoting knowledge from various fields of medicine. They were authored by both practitioners well known in the medical circles and by individuals without rich scientific achievements. Some of those publications were written with clear language, in a way accessible to the uneducated readership, and provided fundamental information on the causes of diseases, prevention and treatment. It needs to be underscored that many popular-science medical books were published by thousands by the Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich Publishing House. These books are now valuable sources of information on the activities taken for health education of the Polish society in the Gomułka Period.

Słowa kluczowe: popularyzacja, wiedza medyczna, okres gomułkowski, opieka zdrowotna, edukacja zdrowotna

Keywords: promotion, medical knowledge, Gomułka Period, healthcare, health education

Po II wojnie światowej nastąpił nowy rozdział w dziejach polskiej medycyny. W pierwszych latach powojennych starano się uzupełnić wielkie straty, jakie poniosła polska nauka lekarska podczas kilkuletniej wojny, odbudowywano szkolnictwo wyższe i wydawano literaturę, która spełniała bardzo ważną rolę naukową i popularyzatorską. Po niezwykle trudnym okresie stalinowskim nadeszły dla polskiej nauki nieco lepsze czasy w latach 1956–1970. Zelżały próby sowietyzacji polskiej nauki. Polska pozostawała jednak nadal w strefie wpływów Związku Radzieckiego, co negatywnie oddziaływało na rozwój rodzimej nauki oraz kultury. Pomimo skomplikowanej sytuacji polskiego państwa udało się w tzw. okresie gomułkowskim rozwinąć badania w różnych dziedzinach wiedzy i upowszechnić ich wyniki. Ta popularyzacja wiedzy miała służyć edukacji polskiego społeczeństwa, którego tylko niewielka część zdobywała wówczas wyższe wykształcenie i tworzyła zręby polskiej inteligencji. Kluczowe znaczenie miało upowszechnianie wiedzy za pomocą słowa pisanego.

Dla czytelników przeznaczano wówczas wielonakładowe wydawnictwa popularne, które edukowały w zakresie różnych dyscyplin naukowych. W dziedzinie medycyny wielką rolę w popularyzacji wiedzy odegrał Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, dzięki któremu na rynku wydawniczym ukazały się setki książek poruszających zróżnicowane zagadnienia medyczne. Dla popularyzacji zagadnień medycznych szczególne znaczenie miały takie serie wydawnicze, jak „Zdrowie dla Wszystkich”, „Wiedza i Zdrowie” oraz „Rady dla Matek”¹. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich potrafił pozyskiwać kompetentnych autorów mających nie tylko wiedzę, ale także popularyzatorski talent pisania. W akcję upowszechniania podstawowej wiedzy medycznej włączyli się przedstawiciele niemal każdej gałęzi sztuki lekarskiej. Rezultatem tej pracy były dziesiątki książkowych opracowań, które dla czytelników niemających medycznego wykształcenia były nie lada źródłem wiedzy. Niektóre problemy medyczne były szczególnie mocno eksponowane w popularnej literaturze medycznej. Żywo interesowano się problemami nadużywania alkoholu i nikotyny, zapobiegania ciąży, zagadnieniami z zakresu pediatrii, profilaktyką i leczeniem poszczególnych chorób. Należy podkreślić, że w omawianym okresie stale postępował rozwój badań medycznych,

¹ M.J. Turos, *Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich*, [w:] W. Noszczyk (red.), *Dzieje medycyny w Polsce. Opracowania i szkice*, t. 3, lata 1944–1989, PZWL, Warszawa 2016, s. 897.

wzrastała liczba medyków, w tym lekarzy podejmujących pracę na prowincji. Wśród społeczeństwa żywiej rozwijać się zaczęła świadomość potrzeby korzystania z pomocy lekarskiej.

Problem alkoholizmu i nikotynizmu

Część popularnej literatury medycznej dotyczyła problematyki zwalczania w społeczeństwie nadużywania alkoholu i palenia tytoniu. Zasadniczym powodem podejmowania przez autorów tej tematyki był niepokojący medyków wzrost stosowania przez Polaków używek. Jednym z popularyzatorów wiedzy o negatywnych skutkach picia alkoholu i palenia papierosów był Jerzy Fast. Jego publikacja z 1956 r. pt. ...*Zapalisz?... a może napijemy się...* była niewielkimi objętościowo opracowaniem i dawała impuls do namysłu nad używaniem nikotyny i alkoholu². Na zlecenie Zarządu Głównego Towarzystwa Wiedzy Powszechnej Franciszek Venulet napisał ponad pięćdziesięciostroniową pracę *Co o nałogu palenia tytoniu wiedzieć należy*. Venulet był w Polsce pionierem badań nad szkodliwością dymu tytoniowego. Jego praca zarysowała historię palenia tytoniu, wyjaśniła istotę działania nikotyny, omówiła szkody wyrządzane w organizmie przez nałóg palenia i informowała, jak odzwyczaić się od palenia tytoniu³. W 1960 r. trafiła na półki księgarskie książka Jana Hipolita Bayera pt. *Czy i jak odzwyczaić się od palenia*. Znalazły się w niej liczne wskazówki dla palaczy, jak skutecznie zwalczać zgubny dla zdrowia nałóg palenia⁴. W serii „Zdrowie dla Wszystkich” Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich opublikował w 1967 r. pracę Kazimierza Markiewicza pt. *Papieros a ty*. Również to opracowanie tłumaczyło czytelnikom szkodliwość nikotyny dla organizmu ludzkiego, autor podkreślał, że nałóg „palenia jest nie mniej szkodliwy społecznie niż alkoholizm, od którego jest jeszcze bardziej rozpowszechniony”⁵. Rozważania na temat zwalczania palenia zawierała także niewielka objętościowo praca Józefa Granatowicza pt. *Jak przestać palić tytoń i dlaczego*, wydana w 1968 r.⁶ Dwa lata później Granatowicz wydał pracę *Jak odzwyczaić się od palenia tytoniu*. We *Wstępie* do tego opracowania stwierdzał: „W ostatnich latach palenie tytoniu stało się w Polsce jednym z najbardziej rozpowszechnionych nałogów. Liczba palaczy nadal wzra-

² J. Fast, ...*Zapalisz?... a może napijemy się...*, PZWL, Warszawa 1956.

³ F. Venulet, *Co o nałogu palenia wiedzieć należy*, PZWL, Warszawa 1956.

⁴ J.H. Bayer, *Czy i jak odzwyczaić się od palenia*, PZWL, Warszawa 1960.

⁵ K. Markiewicz, *Papieros a ty*, PZWL, Warszawa 1967, s. 4.

⁶ J. Granatowicz, *Jak przestać palić tytoń i dlaczego*, PZWL, Warszawa 1968.

sta, zwłaszcza wśród kobiet i młodzieży, mimo że w ostatnich latach stwierdzono bardzo szkodliwy wpływ nikotyny na organizm ludzki. Współczesna medycyna drogą badań klinicznych, doświadczalnych i statystycznych zgromadziła już dostateczną ilość przekonywujących dowodów dużej szkodliwości tytoniu. Potwierdziły to również liczne prace naukowe⁷. Autor scharakteryzował objawy głodu nikotynowego, opisał, jak przeprowadza się kurację odwykową, podał przykładowe wyniki kuracji.

Zwalczanie alkoholizmu miała za cel praca Zofii Szymańskiej pt. *Mój tatuś pije*, wydana przez Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich w 1957 r.⁸ Popularny wykład wiedzy o alkoholizmie zawierała wydana przez „Iskry” w 1961 r. praca Roberta Tabusa pt. *Trzynasty stopień szczęścia*⁹. Problemy zwalczania alkoholizmu upowszechniała także praca *Człowiek + alkohol = ?* napisana przez Stanisława Jonasa i Marka Łepkowskiego¹⁰. Tematykę związaną ze zwalczaniem alkoholizmu rozwinął również Janusz Łopuski w pracy *Pić czy nie pić. Fakty, których znajomość pomoże młodym ludziom podjąć decyzję*. „Szersze spojrzenie” – pisał autor – „na problem picia i obiektywna informacja z tej dziedziny mogą dopomóc do zmiany decyzji tym, którzy z postawionego w tytule książki pytania wybrali alternatywę: pić. Decyzji nikt nie narzuci ani jej nie wymusi. W tej dziedzinie wszystkie zakazy są za słabe. Decydować musi własny rozsądek i własna wola”¹¹. Autor omawiał działanie alkoholu, nawiązywał do historii spożywania alkoholu, przestrzegał młodzież przed zbyt pochopnym sięganiem po alkohol. Publikacje książkowe o alkoholizmie i nadużywaniu nikotyny zasygnalizowały problem stosowania używek. U medyków niepokój wzbudzało wzrastające spożycie alkoholu, sięganie po papierosy i napoje alkoholowe przez coraz to młodsze osoby. Jednym z celów popularyzacji wiedzy na ten temat było uświadamianie społeczeństwa o zgubnych skutkach stosowania w dużych ilościach alkoholu i nikotyny. Popularnonaukowe książki były bez wątpienia ważnym źródłem informacji o różnych problemach związanych z nadmiernym piciem alkoholu i stosowaniem nikotyny. Do obiegu trafiały duże nakłady tych dzieł.

⁷ J. Granatowicz, *Jak odzwyczaić się od palenia tytoniu*, PZWL, Warszawa 1970, s. 3.

⁸ Z. Szymańska, *Mój tatuś pije*, PZWL, Warszawa 1957.

⁹ R. Tabus, *Trzynasty stopień szczęścia*, „Iskry”, Warszawa 1961.

¹⁰ S. Jonas, M. Łepkowski, *Człowiek + alkohol = ?*, PZWL, Warszawa 1964.

¹¹ J. Łopuski, *Pić czy nie pić. Fakty, których znajomość pomoże młodym ludziom podjąć decyzję*, PZWL, Warszawa 1967, s. 7.

Zapobieganie ciąży

W latach 1956–1970 przedmiotem popularyzacji były problemy zapobiegania ciąży. Impulsem do podejmowania tej tematyki był niewątpliwie wzrost zainteresowania sprawami antykoncepcji. W popularnej literaturze medycznej zdołano wówczas przedstawić szereg zagadnień związanych z zapobieganiem ciąży, wskazano na najnowsze osiągnięcia w zakresie stosowania antykoncepcji. Na początku omawianego okresu tematykę zapobiegania ciąży popularyzował Tadeusz Majle, autor opracowania *Co każde małżeństwo wiedzieć powinno o zapobieganiu ciąży*. Praca ta wydana została przez Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich w 1958 r.¹² Majle na poziomie ówczesnej wiedzy zarysował w sposób zrozumiały dla czytelników opisywane zagadnienie. Był świadom faktu, że w polskim społeczeństwie jest niewielka wiedza na temat zapobiegania ciąży i że istnieje potrzeba edukacji w tym zakresie. W tym czasie, co książka Majle, ukazała się praca Jadwigi Beaupré *Jak zapobiegać ciąży*. We Wstępie autorka zwróciła się do czytelników: „W naszym kraju, jak zresztą i w wielu innych, stale wzrasta ilość poronień, pociągając za sobą złe skutki w różnych dziedzinach. Jedynym środkiem zaradczym przeciw temu społecznemu nieszczęściu jest zapobieganie ciąży. Konieczne jest nauczanie go powszechne, tak aby do każdej pary małżeńskiej dotarła świadomość, że powinna się wystrzegać ciąży, jeżeli nie może sobie pozwolić na powiększenie rodziny, a przerwanie ciąży nie może być traktowane jako metoda ograniczania ilości dzieci”¹³. Oprócz metod zapobiegania ciąży Beaupré dokonała charakterystyki podstawowych zagadnień dotyczących się higieny kobiety, budowy jej narządu rodnego.

W latach 60. wzrosła liczba popularnonaukowych publikacji traktujących o zapobieganiu ciąży. Z inspiracji Towarzystwa Świadomego Macierzyństwa ukazała się w nakładzie 500 205 praca *Posłuchaj naszej rady*, która na ponad 20 stronach traktowała o zapobieganiu ciąży¹⁴. Z inicjatywy Towarzystwa Świadomego Macierzyństwa opublikowano również niewielką broszurę pt. *Kobiety o sprawach małżeńskich*¹⁵. Tematyka zapobiegania ciąży była przedmiotem rozważań również w *Listach do przyjaciółki* napisanych przez Marię Karaś i Hanę Polsakiewicz¹⁶. W dużym nakładzie, bo liczącym 50 206 eg-

¹² T. Majle, *Co każde małżeństwo wiedzieć powinno o zapobieganiu ciąży*, PZWL, Warszawa 1958.

¹³ J. Beaupré, *Jak zapobiegać ciąży*, PZWL, Warszawa 1958, s. 3.

¹⁴ *Posłuchaj naszej rady*, PZWL, Warszawa 1960.

¹⁵ *Kobiety o sprawach małżeńskich*, PZWL, Warszawa 1961.

¹⁶ M. Karaś, H. Polsakiewicz, *Listy do przyjaciółki*, PZWL, Warszawa 1961.

zemplarzy, ogłoszono w 1962 r. *Poradnik młodej mężatki* pióra Wandy Jakubowskiej i Hanny Kowalskiej¹⁷.

W 1965 r. ukazała się praca Michaliny Wisłockiej *Metody zapobiegania ciąży*. Autorka, bazując na najnowszej wiedzy medycznej, dała zarys wykładu problematyki antykoncepcyjnej¹⁸. W roku 1968 Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich ogłosił pracę Zbigniewa Sternadela *Czy jestem w ciąży?*¹⁹ Sternadel opublikował również książkę *Ciąża niepożądana i co dalej?*, która poruszała kwestie m.in. sztucznych poronień²⁰. Problemy szkodliwego wpływu sztucznych poronień na zdrowie kobiety popularyzowała również książka Macieja Kwiatkowskiego pt. *Sprawy życia i sprawy śmierci*²¹. Rzadkością były poradniki skierowane bezpośrednio do mężów. Jedną z takich publikacji była praca Jadwigi Beaupré *Seksualne ABC mężczyzny. Książka dla przyszłych mężów*²².

Różne popularne opracowania poświęcone zapobieganiu ciąży oświetliły w omawianym okresie szereg problemów, które nie były omawiane podczas edukacji szkolnej czy upowszechniane w inny sposób. Większość popularnych publikacji o zapobieganiu ciąży była niewielka w swej objętości, lecz w sposób treściwy i przystępny edukowała czytelników. W niektórych opracowaniach z tego zakresu zgromadzono najnowszą wówczas wiedzę dotyczącą zapobiegania ciąży, uwzględniono informacje zawarte w zagranicznej literaturze medycznej. Publikacje o zapobieganiu ciąży ubogacały całość polskiej literatury medycznej, dotyczyły obszarów wiedzy lekarskiej, które w przeszłości były słabo popularyzowane w społeczeństwie polskim.

Rady dla matek

Bogactwo praktycznych wskazówek zawierały książki wydane w serii „Rady dla Matek”. Swoimi spostrzeżeniami i uwagami odnośnie do opieki nad dzieckiem, dbania o jego zdrowie i leczenia dzielili się z czytelnikami zarówno mniej znani autorzy, jak i wybitni pediatrzy. Tematyka rad dla matek była zróżnicowana. Podejmowano zagadnienia zarówno podstawowe, jak i bardziej skomplikowane, wymagające np. zasadniczej wiedzy na temat leczenia niektórych chorób typowych

¹⁷ W. Jakubowska, H. Kowalska, *Poradnik młodej mężatki*, PZWL, Warszawa 1962.

¹⁸ M. Wisłocka, *Metody zapobiegania ciąży*, PZWL, Warszawa 1965.

¹⁹ Z. Sternadel, *Czy jestem w ciąży?*, PZWL, Warszawa 1968.

²⁰ Z. Sternadel, *Ciąża niepożądana i co dalej?*, PZWL, Warszawa 1968.

²¹ M. Kwiatkowski, *Sprawy życia i sprawy śmierci*, PZWL, Warszawa 1956.

²² J. Beaupré, *Seksualne ABC mężczyzny. Książka dla przyszłych mężów*, PZWL, Warszawa 1963.

dla wieku dziecięcego. W wielu pozycjach książkowych skierowanych do matek zamieszczono zrozumiałe dla czytelników wykład zagadnień z zakresu pediatrii. Polska pediatra w tym czasie bujnie się rozwijała, obficie czerpała nie tylko z własnych badań, ale także zagranicznej pediatrii. Popularna literatura pediatryczna była wydawana w dużych nakładach, a zamiarem jej wydawców było docieranie do jak najszerszego grona odbiorców.

W wielkim nakładzie, bo liczącym 50 205 egzemplarzy ogłoszono w 1956 r. zbiorową pracę zatytułowaną *Lekarze radzą matkom*. Książka zawierała ogólne rozważania medyków o karmieniu i pielęgnowaniu niemowląt, ich szczepieniach ochronnych, zaburzeniach w odżywianiu, ochronie przed chorobami zakaźnymi, pielęgnowaniu chorego dziecka w domu, ochronie dziecka przed wypadkami. Redakcja książki zdawała sobie sprawę, że nie zastąpi ona matce lekarza, „ale w wielu wypadkach może jej pomóc w postępowaniu z dzieckiem”²³. W opracowanie powyższego dzieła włączyli się m.in. Władysław Szenajch i Jan Bogdanowicz. W tym samym roku, co studium *Lekarze radzą matkom*, ukazało się drugie wydanie pracy Wandy Poradowskiej *O oparzeniach u dzieci*. Autorka zaprezentowała na 27 stronach najważniejsze wiadomości na temat poruszanego zagadnienia. Opisała zmiany miejscowe w oparzeniach, wstrząs wywołany oparzeniem, zakażenie, powikłania po oparzeniu, leczenie oparzeń, zapobieganie oparzeniom u dzieci²⁴. W powyższą tematykę wpisywała się również praca Wojciecha Beera *O mimowolnym moczeniu u dzieci*. Autor wskazywał na różne przyczyny przedłużonego okresu moczenia u małego dziecka, wyjaśniał znaczenie wyrabiania nawyków higienicznych, charakteryzował przyczyny mimowolnego moczenia u dzieci starszych. Na zakończenie swego opracowania podał rady, jak należy postępować z dzieckiem mimowolnie moczącym się²⁵. Problemy higieny niemowlęcia i dzieci popularyzowała również książka Heleny Słomczyńskiej pt. *Chcę mieć zdrowe dziecko*²⁶. W 1956 r. do rąk czytelników trafiło drugie wydanie książki Jana Kossakowskiego *O wadach rozwojowych u dzieci*. To popularne studium zostało opublikowane w serii „Rady dla Matek” w nakładzie 10 205 egzemplarzy²⁷.

²³ *Lekarze radzą matkom*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1956, s. 4.

²⁴ W. Poradowska, *O oparzeniach u dzieci*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1956.

²⁵ W. Beer, *O mimowolnym moczeniu u dzieci*, PZWL, Warszawa 1960.

²⁶ H. Słomczyńska, *Chcę mieć zdrowe dziecko*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1957.

²⁷ J. Kossakowski, *O wadach rozwojowych u dzieci*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1956.

Higieny dziecka dotyczyła także książka Stefanii Nowackiej *Moje dziecko w żłobku*²⁸. Zagadnienia związane z higieną dziecka były również szeroko omówione w ponad stustronicowej książce z 1957 r. Wiktorii Wittlin-Winnickiej pt. *Listy do młodej matki*. Nakład tej pozycji wydawniczej wyniósł 100 205 egzemplarzy i trafił do szerokiego grona odbiorców²⁹. W 1958 r. wydano pracę Romana Trzeźniowskiego pt. *Zdrowe i sprawne dziecko*, która rzuciła nieco światła na zagadnienia higieny i wychowania fizycznego³⁰. Problemu niewłaściwego odżywiania dotyczyła książka Alicji Blaim pt. *Dziecko otyłe*, wydana przez Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich w 1960 r. Autorka charakteryzowała problem otyłości dawniej i obecnie, omawiała przyczyny i skutki otyłości, wskazywała na możliwości jej leczenia. Pisząc o przyczynach otyłości, wykazywała, że mogą one mieć pochodzenie dziedziczne lub wynikać z zaburzeń hormonalnych. Zalecała stosować dietę z ograniczeniem kalorii i leki pomocnicze. „Książkę tę” – podawała Blaim – „pisałam z myślą o rzeszy małych grubasków i ich rodziców, na podstawie doświadczenia zebranego przy próbach wtajemniczenia ich w te sprawy w tym skromnym wymiarze czasu, jaki mogłam na to poświęcać w poradni endokrynologicznej dla dzieci. Warunkiem powodzenia z leczeniu otyłości jest bowiem uzyskanie świadomej współpracy rodziców oraz w miarę możliwości także i dzieci – po przemyśleniu wspólnie z rodzicami sposobu nakłonienia małych pacjentów do przestrzegania zaleceń lekarza”³¹. Dużo praktycznych rad dla matek przekazywała zbiorowo napisana praca *Małe dziecko. Rozwój, pielęgnowanie, żywienie i wychowanie*. Ukazała się ona w 1966 r. w nakładzie 60 220 egzemplarzy³². Jej treść szeroko edukowała czytelników, ukazując racjonalne metody opieki nad dzieckiem.

W 1965 r. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich wydał pracę Katarzyny Szelożyńskiej, Eleonory Jankowicz i Krystyny Pieńkawy pt. *O postępowaniu z dzieckiem kalekim*, która zawierała wykład zagadnień związanych z opieką nad dzieckiem z porażeniem mózgowym. Problematyka opieki nad dzieckiem ułomnym nie była zbyt szeroko eksponowana w wydawnictwach popularnych. Autorki wyjaśniały, co to jest wczesne mózgowie porażenie dziecięce, jakie mogą być przyczyny powstawania tego schorzenia, na co należy zwracać szczególną

²⁸ S. Nowacka, *Moje dziecko w żłobku*, PZWL, Warszawa 1957.

²⁹ W. Wittlin-Winnicka, *Listy do młodej matki*, PZWL, Warszawa 1957.

³⁰ R. Trzeźniowski, *Zdrowe i sprawne dziecko*, PZWL, Warszawa 1958.

³¹ A. Blaim, *Dziecko otyłe*, PZWL, Warszawa 1960, s. 6.

³² *Małe dziecko. Rozwój, pielęgnowanie, żywienie i wychowanie*, PZWL, Warszawa 1966.

uwagę, opiekując się dzieckiem dotkniętym porażeniem. Oddzielną część pracy stanowiły zalecenia rehabilitacyjne³³. Niewiele napisano również na temat alergii u dzieci. Jedną z publikacji na ten temat było opracowanie Krystyny Capińskiej *Jak postępować z dzieckiem skazowym*³⁴.

Ważne rady dla matek zawierała książeczka Zenony Zygiert pt. *Gdy dziecko gorączkuje*. Autorka dała wykład podstawowych wiadomości dotyczących mierzenia ciepłoty ciała, scharakteryzowała gorączkę z towarzyszącą dusznością, towarzyszącymi drgawkami, utratą przytomności, bólami brzucha, gorączkę przy wymiotach, w zatruciach, przy oparzeniach, w ostrych chorobach zakaźnych, w schorzeniach przewlekłych. Osobne partie pracy poświęcone zostały problemom pielęgnowania w chorobach gorączkowych i zapobieganiu chorobom gorączkowym³⁵. Wiele zagadnień dotyczących opieki nad dzieckiem podczas pobytu w szpitalu omówiła Irena Krzeska³⁶.

Popularne publikacje medyczne w znaczącym zakresie upowszechniały wiadomości o szeroko rozumianej problematyce odżywiania, schorzeniach układu pokarmowego. W roku 1956 ukazało się trzecie wydanie broszury Aleksego Pytla pt. *Robaki u dzieci*³⁷. Pełna praktycznych rad była książeczka Anieli Popielarskiej pt. *Wojtuś nie ma apetytu*³⁸. W nakładzie 100 000 wydano w 1958 r. książeczkę Janiny Witkowskiej pt. *Jak żywić dzieci szkolne*³⁹. O problematyce odżywiania dzieci pisali najwybitniejsi znawcy tego zagadnienia. W 1959 r. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich opublikował czwarte wydanie książki Henryka Brokmana pt. *Zaburzenia w odżywianiu niemowląt*⁴⁰. Liczne były wydania książki *O karmieniu i pielęgnowaniu niemowląt* autorstwa cenionego badacza Władysława Szenajcha⁴¹. Nowej wiedzy m.in. z zakresu dietetyki dostarczyła praca Krystyny Bożkowej i Sabiny Witkowskiej z 1964 r. pt. *Żywienie dzieci chorych*⁴².

³³ K. Szelożyńska, E. Jankowicz, K. Pieńkawa, *O postępowaniu z dzieckiem kalekim*, PZWL, Warszawa 1965.

³⁴ K. Capińska, *Jak postępować z dzieckiem skazowym*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1966.

³⁵ Z. Zygiert, *Gdy dziecko gorączkuje*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1958.

³⁶ I. Krzeska, *Dziecko w szpitalu*, PZWL, Warszawa 1963.

³⁷ A. Pytel, *Robaki u dzieci*, wyd. 3, PZWL, Warszawa 1956.

³⁸ A. Popielarska, *Wojtuś nie ma apetytu*, PZWL, Warszawa 1956.

³⁹ J. Witkowska, *Jak żywić dzieci szkolne*, PZWL, Warszawa 1958.

⁴⁰ H. Brokman, *Zaburzenia w odżywianiu niemowląt*, wyd. 4, PZWL, Warszawa 1959.

⁴¹ W. Szenajch, *O karmieniu i pielęgnowaniu niemowląt*, wyd. 14, PZWL, Warszawa 1960.

⁴² K. Bożkowa, S. Witkowska, *Żywienie dzieci chorych*, PZWL, Warszawa 1964.

Opublikowano również prace, które rozjaśniły nieco kwestię zachorowań na cukrzycę. W 1964 r. Alina Margolis wydała książkę *Cukrzyca u dzieci*⁴³. Wydawnictwa popularne dostarczały matkom wiedzy na temat chorób wewnętrznych dzieci. Rozwijała się wówczas znajomość schorzeń kardiologicznych. W 1958 r. Teofila Lewenfisz-Wojnarowska wydała pracę *O dziecku chorym na serce*, która w popularny sposób przybliżyła czytelnikom zagadnienia cierpienia o podłożu kardiologicznym⁴⁴. Z popularnych książek przeznaczonych dla matek bardzo istotne zagadnienia poruszała praca H. Brokmana *Zapalenie płuc u dzieci*⁴⁵ czy też studium Anny Paszkowskiej pt. *O dziecku zakażonym gruźlicą*. Paszkowska podała ogólne wiadomości na temat sposobów zakażenia się gruźlicą, omówiła różne postaci tej choroby, wyjaśniła znaczenie szczepień BCG. Osobne rozdziały poświęciła postępowaniu z dzieckiem zakażonym gruźlicą oraz leczeniu dzieci chorych na gruźlicę⁴⁶.

Dzięki wydawnictwom popularnym upowszechniano wiedzę o wirusowych i bakteryjnych chorobach dziecięcych. W 1958 r. Alicja Blaim wydała niewielką książeczkę pt. *Grypa u dzieci*. Jej rozważania upowszechniły spory zasób informacji na temat tej choroby, przyczyniły się do lepszego jej zrozumienia i pouczyły, jak należy postępować z dziećmi chorującymi na grypę⁴⁷. Przedmiotem popularyzacji była angina. W 1956 r. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich ogłosił opracowanie Teofili Bystrzanowskiej pt. *Angina i jej skutki*. Ta publikacja charakteryzowała przyczyny i następstwa anginy, wyjaśniała, jak strzec się tej choroby, jak postępować w trakcie jej trwania. Informowała również o chorobach przebiegających w podobny sposób, jak angina⁴⁸. W latach 50. ubiegłego wieku medycy zmagali się również z leczeniem błonicy. Pożądanym nabytkiem medycznej literatury popularnej była praca Aleksandra Kuleszy pt. *Błonica*. Jej odbiorcami miały być matki, które nie miały dostatecznej wiedzy, jak postępować z dzieckiem chorym na dyfterię⁴⁹. Wśród publikacji popularyzujących wiedzę medyczną wśród matek nie zabrakło również traktujących o żółtacze zakaźnej u dzieci. W roku 1956 Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich wydał liczącą niewiele ponad 20 stron pracę Aliny

⁴³ A. Margolis, *Cukrzyca u dzieci*, PZWL, Warszawa 1964.

⁴⁴ T. Lewenfisz-Wojnarowska, *O dziecku chorym na serce*, PZWL, Warszawa 1958.

⁴⁵ H. Brokman, *Zapalenie płuc u dzieci*, PZWL, Warszawa 1965.

⁴⁶ A. Paszkowska, *O dziecku zakażonym gruźlicą*, PZWL, Warszawa 1959.

⁴⁷ A. Blaim, *Grypa u dzieci*, PZWL, Warszawa 1958.

⁴⁸ T. Bystrzanowska, *Angina i jej skutki*, PZWL, Warszawa 1956.

⁴⁹ A. Kulesza, *Błonica*, PZWL, Warszawa 1958.

Askanas, która zawierała treściwy i jasny wykład różnych zagadnień związanych z żółtaczką⁵⁰.

W naukach lekarskich widoczne były dążności do popularyzacji wiedzy o padaczce dziecięcej. W roku 1958 Wojciech Beer wydał broszurę pt. *Padaczka u dzieci*. Była ona przeznaczona dla rodziców, wychowawców i nauczycieli. Jak informował autor, napisana „została przede wszystkim z myślą o zapoznaniu otoczenia dziecka z pierwszymi zwiastunami i objawami chorobowymi padaczki”⁵¹. Tematyki neurologiczno-psychiatrycznej dotyczyła książka Teresy Sandowskiej pt. *Co należy wiedzieć o chorobach nerwowych i psychicznych u dzieci*. Znalazły się w niej informacje dotyczące prawidłowego funkcjonowania układu nerwowego, wyjaśniające m.in. biologiczne przyczyny zaburzeń psychicznych, charakteryzujące najczęstsze choroby nerwowe u dzieci. Autorka opisywała nawyki nerwicowe, zaburzenia psychiczne w przebiegu chorób gorączkowych i zakaźnych, wskazywała na nieodzowność wizyt dziecka nadpobudliwego u lekarza psychiatry. Swoje rozważania zakończyła uwagami nad zapobieganiem chorobom nerwowym i psychicznym⁵².

W popularnej literaturze medycznej skierowanej do matek poruszano również zagadnienia dermatologiczne. W nakładzie 20 205 egzemplarzy opublikowano w 1960 r. *Ropne choroby skóry u dzieci* autorstwa Bohdana Michałowskiego⁵³. Literatura medyczna dająca rady matkom poruszała również kwestie dotyczące higieny jamy ustnej i dbania o uzębienie dzieci. Niewielkie opracowanie Jadwigi Polakowej pt. *Będę miał zdrowe zęby* wydane zostało w 1956 r. w nakładzie 30 205 egzemplarzy i dostarczyło czytelnikom podstawowych wiadomości na temat opisywanej problematyki. Autorka ogólnie charakteryzowała zagadnienia związane z higieną jamy ustnej, w formie opowieści odpowiadała na różne pytania dotyczące prawidłowego dbania o zęby. Rozpoczynając swe rozważania, napisała: „Pytania na temat pielęgnowania i leczenia zębów mnożą się w nieskończoność. Do lekarza dentysty jeden za drugim zwracają się pacjenci prosząc o wyjaśnienie. Ale nie każdą wątpliwość można tak od razu rozstrzygnąć. Aby dokładnie wyjaśnić procesy chorobowe dokonujące się w zębach, trzeba nieraz długo tłumaczyć, jaka jest budowa zębów, co powoduje

⁵⁰ A. Askanas, *Żółtaczką zakaźną u dzieci*, PZWL, Warszawa 1956.

⁵¹ W. Beer, *Padaczka u dzieci*, PZWL, Warszawa 1958, s. 3.

⁵² T. Sandowska, *Co należy wiedzieć o chorobach nerwowych i psychicznych u dzieci*, PZWL, Warszawa 1966.

⁵³ B. Michałowski, *Ropne choroby skóry u dzieci*, PZWL, Warszawa 1960.

ich chorobę i jakie są sposoby utrzymania ich w zdrowiu”⁵⁴. Polakowa była przekonana, że wiedza przez nią przekazana dodatkowo wpłynie na zrozumienie przez rodziców znaczenia prawidłowej pielęgnacji zębów i korzystania przez dzieci z fachowej pomocy stomatologa.

Słabo spopularyzowano tematykę choroby reumatycznej u dzieci. Jedną z publikacji upowszechniających wiedzę w tego zakresu było opracowanie z 1956 r. Jadwigi Pągowskiej-Wawrzyńskiej. Drugie wydanie tej pracy ukazało się w 1962 r. Autorka opisała, na czym polega zapalenie stawów, ukazała związek między chorobą reumatyczną a prawidłowym funkcjonowaniem serca, scharakteryzowała objawy choroby reumatycznej, wyjaśniła, jak należy postępować z dzieckiem w ostrym okresie choroby i jak zapobiegać chorobie reumatycznej. Nie zabrakło w omawianej pracy twierdzeń, że dziecko dotknięte chorobą stawów ma równie duże szanse na wykonywanie w przyszłości wymarzonego zawodu: „Trzeba wytłumaczyć dziecku, że nie jest w niczym gorsze od swoich kolegów, jest tylko inne, ma inne zdolności, inne możliwości ale takie same szanse uzyskania pierwszego miejsca w kierunku przez siebie obranym co jego rówieśnicy”⁵⁵. Pągowska-Wawrzyńska zwracała również uwagę na nieodzowność współpracy rodziców z lekarzem szkolnym lub z nauczycielami, poinformowanie ich o stanie zdrowia dziecka i podjęcie próby racjonalnego współdziałania w opiece nad nim.

Profilaktyka i leczenie chorób

Wydawnictwa popularne wpłynęły na upowszechnienie elementarnych wiadomości z anatomii i fizjologii. W 1959 r. ukazało się drugie wydanie ponad dwustustronicowej rozprawy Bolesława Zaremby pt. *O budowie i czynnościach ciała ludzkiego*⁵⁶. W serii „Zdrowie dla Wszystkich” publikowano prace podające ogólne informacje o warunkach pomagających w zachowaniu zdrowia. Przykładem takiego opracowania może być niewielkich rozmiarów publikacja Wacława Sidorowicza pt. *Co nam daje słońce, powietrze, woda*, wydana przez Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich w 1956 r.⁵⁷ Wydawnictwa popularne traktowały również o roli witamin w prawidłowym funkcjonowaniu organizmu człowieka. W roku 1957 ukazało się drugie

⁵⁴ J. Polakowa, *Będę miał zdrowe zęby*, PZWL, Warszawa 1956, s. 3.

⁵⁵ J. Pągowska-Wawrzyńska, *O chorobie reumatycznej u dzieci*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1962, s. 40.

⁵⁶ B. Zaremba, *O budowie i czynnościach ciała ludzkiego*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1959.

⁵⁷ W. Sidorowicz, *Co nam daje słońce, powietrze, woda*, PZWL, Warszawa 1956.

wydanie książki *ABC o witaminach* autorstwa Kazimierza Niezabitońskiego i Hanny Poznańskiej⁵⁸. Dużym wydarzeniem wydawniczym było opublikowanie w 1957 r. przez Państwowe Wydawnictwo Naukowe *Małej encyklopedii zdrowia*. Jej nakład wyniósł 100 220 egzemplarzy. O poczytności tego dzieła świadczą kolejne jego wydania⁵⁹. Wydawnictwa popularne przybliżały również problematykę z zakresu kosmetyki. Przykładem tego może być wydana w 1958 r. w cyklu *Zdrowie dla Wszystkich* praca Wiesława Nasiłowskiego pt. *Lekarz radzi*⁶⁰. Ten sam autor napisał *Gawędy o chorobie i zdrowiu*, które ukazały się nakładem Państwowego Zakładu Wydawnictw Lekarskich⁶¹. Poczytnym wydawnictwem było ogłoszone w 1968 r. opracowanie Tadeusza Kielanowskiego *Co pan radzi, panie doktorze? Ogólne zasady korzystania z pomocy lekarskiej*⁶². Od końca lat 50. zaczęto coraz intensywniej upowszechniać problematykę higieny wsi. Ważna w tym zakresie była książka Marii Szczawińskiej pt. *Na straży zdrowia wsi. Poradnik dla chcących podnieść zdrowotność swojej wsi*⁶³. Praca wpajała czytelnikom przekonanie, że są możliwości zapobiegania chorobom, należy wspólnymi siłami dążyć do rozwoju higieny, likwidacji pijaństwa. Oddzielne rozważania poświęciła autorka organizowaniu pomocy lekarskiej na wsi.

Popularne wydawnictwa medyczne upowszechniały informacje o pielęgnowaniu chorego w domu. W 1957 r. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich ogłosił drugie wydanie książki Danuty Wieczorkiewicz podejmującej zagadnienia domowej opieki nad chorym⁶⁴. Zagadnienia opieki nad przewlekle chorym w domu upowszechniła książka Juliana Blicharskiego⁶⁵. Problemów ratownictwa medycznego dotyczyła niemal dwustustronicowa książka Haliny Brzozowskiej i Ryszarda Brzozowskiego *Zanim przyjdzie lekarz. Praktyczny poradnik postępowania w nagłych wypadkach i zachorowaniach*. Praca ta, wydana przez Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich w nakła-

⁵⁸ K. Niezabitoński, H. Poznańska, *ABC o witaminach*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1957.

⁵⁹ *Mała encyklopedia zdrowia*, PWN, Warszawa 1957.

⁶⁰ W. Nasiłowski, *Lekarz radzi*, PZWL, Warszawa 1958.

⁶¹ W. Nasiłowski, *Gawędy o chorobie i zdrowiu*, PZWL, Warszawa 1958.

⁶² T. Kielanowski, *Co pan radzi, panie doktorze? Ogólne zasady korzystania z pomocy lekarskiej*, PZWL, Warszawa 1968.

⁶³ M. Szczawińska, *Na straży zdrowia wsi. Poradnik dla chcących podnieść zdrowotność swojej wsi*, PZWL, Warszawa 1958.

⁶⁴ D. Wieczorkiewicz, *Pielęgnowanie chorego w domu*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1957.

⁶⁵ J. Blicharski, *Opieka nad przewlekle chorym w domu*, PZWL, Warszawa 1964.

dzie 30 124 egzemplarzy, dostarczyła czytelnikom podstawowych wiadomości o pierwszej pomocy medycznej. W *Przedmowie* autorzy pisali: „Znajdujemy się niejednokrotnie w warunkach, w których udzielenie natychmiastowej pomocy przez lekarza, pielęgniarkę lub felczera jest niemożliwe, a pozostawienie chorego bez pomocy pogarsza jego stan i nawet zagraża jego życiu. W niektórych przypadkach każda minuta ma znaczenie i zanim przyjdzie lekarz, ktoś z otoczenia chorego musi mu udzielić pierwszej pomocy. Nagły wypadek, jak zranienie czy rażenie piorunem, nagłe zachorowanie z objawami omdlenia, wysokiej gorączki czy bólu brzucha to są sytuacje w których konieczne jest udzielenie pomocy”⁶⁶. Autorzy scharakteryzowali najczęściej występujące objawy chorób, omówili pierwszą pomoc w takich nagłych wypadkach, jak m.in. zranienie, krwotok, złamanie kości, oparzenia i odmrożenia, zatrucia, ratowanie tonących, zemdleń, udar słoneczny, porażenie prądem elektrycznym, rażenie piorunem, ukąszenia przez żmije, pokąsanie przez psa. Kolejne części pracy zajmowało przedstawienie najczęściej występujących chorób, zasad racjonalnego odżywiania, zasad pielęgnowania chorych, wyposażenia apteczki domowej oraz techniki zabiegów.

Słabo upowszechniano wiedzę o gimnastyce leczniczej. Wydawnictwa popularne tylko sporadycznie poruszały tę problematykę. W 1967 r. Maciej Demel i Maria Muller opublikowali pracę *Trzymaj się prosto. O gimnastyce korekcyjnej*. Jej nakład wyniósł 30 220 egzemplarzy⁶⁷

Za pomocą publikacji napisanych popularnym językiem upowszechniano wiedzę z zakresu interny. W roku 1957 w serii „Zdrowie dla Wszystkich” opublikowano książkę Jana Hipolita Bayera pt. *Gdy dolega wątroba*. Autor dał zwięzły wykład budowy wątroby, pęcherzyka żółciowego i przewodów żółciowych, scharakteryzował przyczyny i skutki schorzeń wątroby, zarysował również zagadnienie nerwicy dróg żółciowych⁶⁸. W tej samej serii, co opracowanie Bayera, ukazała się w 1959 r. praca Wiesława Nasiłowskiego zatytułowana *Nagłe bóle brzucha*⁶⁹. Interesującym kompendium wiedzy była książka Ryszarda Brzozowskiego pt. *Choroby przewodu pokarmowego*, ogłoszona przez

⁶⁶ H. Brzozowska, R. Brzozowski, *Zanim przyjdzie lekarz. Praktyczny poradnik postępowania w nagłych wypadkach i zachorowaniach*, PZWL, Warszawa 1958, s. 3.

⁶⁷ M. Demel, M. Muller, *Trzymaj się prosto. O gimnastyce korekcyjnej*, PZWL, Warszawa 1967.

⁶⁸ J.H. Bayer, *Gdy dolega wątroba*, PZWL, Warszawa 1957.

⁶⁹ W. Nasiłowski, *Nagłe bóle brzucha*, PZWL, Warszawa 1959.

Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich w 1961 r.⁷⁰ Pożądanym nabytkiem polskiej literatury popularnej była książka Jana Hipolita Bayera *Wrzód żołądka i dwunastnicy*. Jej drugie wydanie ukazało się w 1966 r. w nakładzie 30 220 egzemplarzy⁷¹. Książka opisywała m.in. nowe możliwości leczenia tych dolegliwości w takich uzdrowiskach, jak Żegiestów czy Krynica. Rzadką w popularnej literaturze medycznej tematykę poruszała praca Igora Dziaczkowskiego *Hemoroidy i inne choroby odbytu*⁷². Za pomocą literatury medycznej popularyzowano również wiedzę o żółtaczce. W 1962 r. wydano książkę Marii Jokiel pt. *Żółtaczka zakaźna. Nagminne zapalenie wątroby*⁷³. Rok później ukazała się w serii „Zdrowie dla Wszystkich” praca R. Brzozowskiego pt. *Żółtaczka*⁷⁴.

Wśród licznych popularnych wydawnictw z zakresu medycyny nie zabrakło również pozycji upowszechniających problematykę kardiologiczną. W nakładzie 20 205 egzemplarzy wydał Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich w 1961 r. książkę Andrzeja Krotkiewskiego *Nadciśnienie tętnicze*⁷⁵. Podane w formie popularnej rozważania zawierała książka Jerzego Borowskiego pt. *Tryb życia chorego na serce*, opublikowana w 1961 r. Omawiała ona różne postacie chorób serca, rolę diety w schorzeniach serca i naczyń krwionośnych, leczenie klimatyczno-uzdrowiskowe⁷⁶. Powyższe publikacje sygnalizowały wzrost zapadalności na cierpienia kardiologiczne i potrzebę korzystania przez chorych z fachowej pomocy lekarskiej.

Przyczynkiem do lepszego poznania przez społeczeństwo problematyki niedokrwistości było studium Jana Blicharskiego pt. *Anemia*⁷⁷. Z powyższą problematyką wiąże się zagadnienie prawidłowego odżywiania. W omawianym okresie jedną z prac upowszechniających wiedzę o problematyce odżywiania była książka Marii Chwat i Janiny Paluch pt. *Pożywienie jako źródło zdrowia i choroby*. Praca ta została opublikowana w 1956 r. w serii „Wiedza i Zdrowie”⁷⁸. Popularyzacja wiedzy medycznej obejmowała również zagadnienia leczenia cukrzy-

⁷⁰ R. Brzozowski, *Choroby przewodu pokarmowego*, PZWL, Warszawa 1961.

⁷¹ J.H. Bayer, *Wrzód żołądka i dwunastnicy*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1966.

⁷² I. Dziaczkowski, *Hemoroidy i inne choroby odbytu*, PZWL, Warszawa 1961.

⁷³ M. Jokiel, *Żółtaczka zakaźna. Nagminne zapalenie wątroby*, PZWL, Warszawa 1962.

⁷⁴ R. Brzozowski, *Żółtaczka*, PZWL, Warszawa 1963.

⁷⁵ A. Krotkiewski, *Nadciśnienie tętnicze*, PZWL, Warszawa 1961.

⁷⁶ J. Borowski, *Tryb życia chorego na serce*, PZWL, Łódź 1961.

⁷⁷ J. Blicharski, *Anemia*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1958.

⁷⁸ M. Chwat, J. Paluch, *Pożywienie jako źródło zdrowia i choroby*, PZWL, Warszawa 1956.

cy. Bogate w praktyczne porady było opracowania Aleksandra Dawidowicza pt. *Jak ma postępować chory na cukrzycę*, wydane w 1958 r. w nakładzie 30 134 egzemplarzy⁷⁹. W 1968 r. Eugeniusz Kodejszko i Artur Czyżyk ogłosili drugie, uzupełnione wydanie swej pracy *Cukrzyca. Wskazówki dla chorego*. Ta licząca ponad 140 stron rozprawa dała szeroki wykład problematyki diabetologicznej. Autorzy podali statystykę częstotliwości występowania cukrzycy, scharakteryzowali przyczyny tej choroby, jej istotę, omówili leczenie i zapobieganie⁸⁰. Z publikacji traktujących o tarczycy na uwagę zasługuje swoją treścią praca Aleksandra Dawidowicza *O chorobach tarczycy*, ogłoszona w cyklu „Wiedza i Zdrowie” w 1960 r. Książka upowszechniła podstawową wiedzę o roli hormonów w organizmie człowieka, nadczynności i niedoczynności tarczycy, złośliwych nowotworach tarczycy⁸¹.

W omawianym okresie nadal rozpowszechnioną chorobą była gruźlica. Autorzy publikacji medycznych starali się upowszechnić wiedzę na jej temat, czyniąc tym samym krok w kierunku zahamowania szerzenia się tego groźnego schorzenia. W nakładzie 30 205 egzemplarzy opublikowano w 1956 r. kilkudziesięciostronicowe opracowanie Jadwigi Zajączkowskiej pt. *O gruźlicy dla zdrowych i chorych*, które zawierało wykład podstawowych wiadomości o suchotach⁸². W 1961 r. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich wydał kolejną pracę J. Zajączkowskiej o gruźlicy. Nosiła ona tytuł *Gruźlica a medycyna współczesna. Zapobieganie, leczenie i rehabilitacja*. Autorka na ponad 70 stronach wyjaśniała zawiłe problemy dotyczące terapii suchot. Starła się przede wszystkim wykazać, jakie są aktualne możliwości medyków w zakresie leczenia tej choroby⁸³. Praktyczne wskazówki przekazywało czytelnikom studium Teresy Kulczyńskiej *Jak pielęgnować w domu chorego na gruźlicę płuc*⁸⁴. W serii „Zdrowie dla Wszystkich” ukazało się w 1959 r. drugie wydanie książki Józefiny Łapińskiej pt. *Nie bać się, ale wystrzegać gruźlicy*. To popularne wydawnictwo zwracało uwagę na rolę profilaktyki w zapobieganiu szerzenia się gruźlicy⁸⁵.

⁷⁹ A. Dawidowicz, *Jak ma postępować chory na cukrzycę*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1958.

⁸⁰ E. Kodejszko, A. Czyżyk, *Cukrzyca. Wskazówki dla chorego*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1968.

⁸¹ A. Dawidowicz, *O chorobach tarczycy*, PZWL, Warszawa 1960.

⁸² J. Zajączkowska, *O gruźlicy dla zdrowych i chorych*, PZWL, Warszawa 1956.

⁸³ J. Zajączkowska, *Gruźlica a medycyna współczesna. Zapobieganie, leczenie i rehabilitacja chorych*, PZWL, Warszawa 1961.

⁸⁴ T. Kulczyńska, *Jak pielęgnować w domu chorego na gruźlicę płuc*, PZWL, Warszawa 1956.

⁸⁵ J. Łapińska, *Nie bać się, ale wystrzegać gruźlicy*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1959.

Ukazywały się również wydawnictwa popularne dotyczące schorzeń onkologicznych. W serii „Wiedza i Zdrowie” wydano opracowanie Witolda Rudowskiego pt. *Rak i jego zwalczanie*. Jej nakład wynosił 25 205 egzemplarzy. Autor przedstawił na 40 stronach zasadnicze wiadomości o zachorowaniach na raka, wskazał na dostępne wówczas środki lecznicze przeciwko tej chorobie⁸⁶. W nakładzie 50 178 egzemplarzy wydano w 1957 r. pracę Janiny Żelechowskiej *O raku u kobiet. Zapobieganie i leczenie*⁸⁷. Ta popularna praca dała czytelnikom częściową wiedzę o profilaktyce onkologicznej i leczeniu onkologicznym. Wskazała, że choroby ginekologiczno-onkologiczne nie są rzadkością i wymagają fachowej pomocy ze strony lekarza. Zagadnienia medyczne dotyczące chorób onkologicznych były w popularnej literaturze lekarskiej poruszane raczej sporadycznie. Niemniej waga tych rozważań miała istotną wartość, pokazywała specyfikę choroby rakowej.

Niewiele uczyniono w zakresie popularyzacji wiedzy o schorzeniach laryngologicznych. W serii „Zdrowie dla Wszystkich” ukazała się w 1957 r. czterdziestostronicowa praca Tadeusza Bardadina *Chrypka. Przyczyny i zapobieganie*. Autor wskazywał na znaczenie poznawania przyczyn wywołujących zaburzenia głosu, dał treściwy opis budowy i czynności narządu głosowego, scharakteryzował czynniki wpływające na powstawanie chorób krtani, krótko wyłożył wiadomości dotyczące raka krtani⁸⁸. W 1959 r. na rynku księgarskim pojawiło się trzecie wydanie opracowania Zbigniewa Bochenka pt. *Katar nosa i jego następstwa*. Było to jedno z niewielu opracowań traktujących o nieżycie nosa⁸⁹. Zagadnienia związane z chorobami zatok popularyzowała ogólnie Teofila Bystrzanowska, ogłaszając pracę na ten temat w 1962 r.⁹⁰ Ogólnych wiadomości o cierpieniach alergicznych dostarczyła czytelnikom książka Edwarda Rudzkiego pt. *Co to są choroby uczuleniowe?*⁹¹ Dosyć obszernym, bo liczącym ponad 100 stron, ujęciem zagadnień związanych z alergią i dychawicą oskrzelową była praca Andrzeja Korsaka i Tadeusza Gieysztora *Nie dajmy się astmie*, wydana w 1966 r. Znalazły się w niej wiadomości na temat dawnych i współczesnych poglądów na przyczyny astmy, omówiona została budowa i czynności układu oddechowego i jego zaburzenia przy astmie,

⁸⁶ W. Rudowski, *Rak i jego zwalczanie*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1956.

⁸⁷ J.A. Żelechowska, *O raku u kobiet. Zapobieganie i leczenie*, PZWL, Warszawa 1957.

⁸⁸ T. Bardadin, *Chrypka. Przyczyny i zapobieganie*, PZWL, Warszawa 1957.

⁸⁹ Z. Bochenek, *Katar nosa i jego następstwa*, wyd. 3, PZWL, Warszawa 1959.

⁹⁰ T. Bystrzanowska, *Co wiemy o chorobach zatok?*, PZWL, Warszawa 1962.

⁹¹ E. Rudzki, *Co to są choroby uczuleniowe?*, PZWL, Warszawa 1962.

podane zostały podstawowe wiadomości o alergii. Autorzy edukowali czytelników w zakresie postępowania chorego w czasie ataku astmy, charakteryzowali ćwiczenia gimnastyczne dla chorych dorosłych i dzieci. Książkę kończyły „przykazania astmatyka”⁹².

Na początku 1956 r. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich ogłosił trzecie wydanie popularnej książki Marcina Kacprzaka pt. *Jak ustrzec się chorób pochodzenia jelitowego*. Praca ta ukazała się w serii „Zdrowie dla Wszystkich”, a jej nakład wynosił 25 205 egzemplarzy⁹³. Opublikowano również niewielkich rozmiarów pracę dotyczącą chorób wywołanych przez robaki obłe. Autorem tego opracowania był Zenon Hendrich⁹⁴. Prawidłowego funkcjonowania narządu trawienego dotyczyła książka Henryka Bomskiego z 1960 r. pt. *Przewlekłe zaparcia i biegunki u dorosłych*. Przybliżyła ona czytelnikom zagadnienia dotyczące budowy przewodu pokarmowego, omówiła zaparcia i przewlekłe biegunki u dorosłych, leki stosowane przy zaparciu i bieguncie⁹⁵.

Przygotowano również popularną literaturę medyczną upowszechniającą wiedzę o schorzeniach urologicznych. Spod pióra Artura Galewicza wyszła w 1960 r. praca pt. *Najczęstsze choroby układu moczowo-płciowego. Co każdy o tych sprawach wiedzieć powinien*⁹⁶. Ciekawego materiału dostarczyła również niemal stustronicowa praca Andrzeja Korsaka *Doktorze, nerki bolą. Choroby układu moczowo-płciowego*⁹⁷. Popularna literatura urologiczna nie była tak bogata ilościowo, jak z innych dziedzin medycyny. Dostarczała jednak czytelnikom podstawową wiedzę o schorzeniach układu moczowego, kładła nacisk na uświadomienie czytelników o niezbędności korzystania z pomocy lekarskiej medyków.

Do popularyzacji wiedzy neurologicznej przyczynił się znany uczony Eufemiusz Herman, który w 1958 r. opublikował w serii „Wiedza i Zdrowie” niewielką pracę *O nerwobólach*⁹⁸. W cyklu „Zdrowie dla Wszystkich” Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich wydał w 1959 r. książkę Stanisława Bogusławskiego pt. *Bóle głowy*, która wy-

⁹² A. Korsak, T. Gieysztor, *Nie dajmy się astmie*, PZWL, Warszawa 1966.

⁹³ M. Kacprzak, *Jak ustrzec się chorób pochodzenia jelitowego*, wyd. 3, PZWL, Warszawa 1956.

⁹⁴ Z. Hendrich, *Robaczyce*, PZWL, Warszawa 1956.

⁹⁵ H. Bomski, *Przewlekłe zaparcia i biegunki u dorosłych*, PZWL, Warszawa 1960.

⁹⁶ A. Galewicz, *Najczęstsze choroby układu moczowo-płciowego. Co każdy o tych sprawach wiedzieć powinien*, PZWL, Warszawa 1960.

⁹⁷ A. Korsak, *Doktorze, nerki bolą. Choroby układu moczowo-płciowego*, PZWL, Warszawa 1963.

⁹⁸ E. Herman, *O nerwobólach*, PZWL, Warszawa 1958.

jaśniała czytelnikom powody tego cierpienia oraz wskazała na związki bólów głowy z nerwicą⁹⁹. Zagadnień z obszaru neurologii dotyczyła książka Zdzisława Hubera *Padaczka u dorosłych*. To popularne wydawnictwo dostarczyło czytelnikom podstawowej wiedzy o epilepsji. Wydane zostało w nakładzie 15 205 egzemplarzy¹⁰⁰. W cyklu „Zdrowie dla Wszystkich” wydano też w 1968 r. pracę Włodzimierza Brühla *Bóle pleców i krzyża. Lumbago, ischias*. Ta niemal pięćdziesięciostrońkowa książka upowszechniła podstawową wiedzę o chorobach kręgów krzyżowych i rwie kulszowej¹⁰¹.

Sporadycznie publikowano popularne prace w dziedzinie psychiatrii. W 1961 r. Zdzisław Jaroszewski opublikował dzieło *Choroby, które mącą rozum i budzą lęk. Krótkie wiadomości o chorobach psychicznych i nerwicach*. Książka dostarczała wiedzy na temat tego, jak powstaje choroba psychiczna, omawiała najczęstsze zaburzenia i choroby psychiczne, informowała o liczbie chorych psychicznie, historii opieki nad psychicznie chorymi, ochronie prawnej psychicznie chorych¹⁰². W tematykę higieny psychicznej i psychiatrii wpisywała się książka Hanny Michalskiej pt. *Zdrowie psychiczne. Wybrane zagadnienia*¹⁰³. Cennym uzupełnieniem wiedzy o problematyce schorzeń neurologicznych i psychicznych była praca Ewy Jeżewskiej z 1965 r. pt. *Opieka domowa nad chorymi z objawami neurologicznymi i psychicznymi*¹⁰⁴. Ta sama autorka przygotowała również pracę *Jak żyć lepiej i szczęśliwiej. Zapobieganie nerwicom*. Książka podkreślała rolę wychowania dla szczęśliwego życia człowieka: „Wychowanie dziecka” – stwierdzała autorka – „polega właśnie na wyuczeniu go, kiedy i w jaki sposób ma opanowywać manifestacje swoich uczuć stosowanie do obyczajów przyjętych w danym kraju i w danej epoce”¹⁰⁵. Pod koniec omawianego okresu Jerzy Henisz opublikował książkę *Człowiek jak my wszyscy. O chorych psychicznie i ich leczeniu*. Autor podawał, że w Polsce każdego dnia do szpitali psychiatrycznych trafia 80 osób. „Tym ludziom” – wyjaśniał – „ich rodzinom – żonom i mężom,

⁹⁹ S. Bogusławski, *Bóle głowy*, PZWL, Warszawa 1959.

¹⁰⁰ Z. Huber, *Padaczka u dorosłych*, PZWL, Warszawa 1960.

¹⁰¹ W. Brühl, *Bóle pleców i krzyża. Lumbago, ischias*, PZWL, Warszawa 1968.

¹⁰² Z. Jaroszewski, *Choroby, które mącą rozum i budzą lęk. Krótkie wiadomości o chorobach psychicznych i nerwicach*, PZWL, Warszawa 1961.

¹⁰³ H. Michalska, *Zdrowie psychiczne. Wybrane zagadnienia*, PZWL, Warszawa 1964.

¹⁰⁴ E. Jeżewska, *Opieka domowa nad chorymi z objawami neurologicznymi i psychicznymi*, PZWL, Warszawa 1965.

¹⁰⁵ E. Jeżewska, *Jak żyć lepiej i szczęśliwiej. Zapobieganie nerwicom*, PZWL, Warszawa 1966, s. 4.

matkom, ojcom, dzieciom, przyjaciołom i otoczeniu poświęcona jest ta książeczka”¹⁰⁶. Henisz podkreślał, że jego celem nie jest naukowy wykład psychiatrii, ale podanie zasadniczej wiedzy o problemie chorób psychicznych, o szansach skutecznej terapii osób cierpiących na nie.

Wśród tematów podejmowanych przez autorów popularnej literatury medycznej były kwestie zwalczania chorób wenerycznych. W 1957 r. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich wydał w nakładzie 50 205 egzemplarzy pracę Tadeusza Jana Stępniewskiego pt. *O chorobach wenerycznych*¹⁰⁷. Popularne ujęcie problematyki chorób wenerycznych zawierała wydana w 1958 r. w nakładzie 200 060 egzemplarzy praca Marty Czarnoty-Bojarskiej *Co o chorobach wenerycznych młodzież wiedzieć powinna*¹⁰⁸. W omawianą tematykę wpiisywała się także książka Kazimierza Płońskiego pt. *Co każdy żołnierz o chorobach wenerycznych i niektórych chorobach skórnych wiedzieć powinien*¹⁰⁹. Wiedzę o kile spopularyzowała książka Henryka Banaszkieвича pt. *O zakażeniu kiłowym. Podstawowe wiadomości*, wydana w serii „Zdrowie dla Wszystkich” w 1966 r. Autor krótko przedstawiał historię zmagania się człowieka z kiłą, zarysował obecną wiedzę medyczną o kile, następnie opisał sposoby zarażenia się kiłą i szerzenie się tej choroby. W dalszej części opracowania czytelnicy mogli znaleźć wiadomości m.in. o prostytutce będącej źródłem chorób wenerycznych, profilaktyce w kile wrodzonej, zapobieganiu kile nabytej, zwalczaniu chorób wenerycznych w świetle prawa¹¹⁰.

Popularyzacja wiedzy medycznej w polskim społeczeństwie dotyczyła również zagadnień roli higieny w życiu kobiety i chorób ginekologicznych. Aż 500 205 egzemplarzy wynosił nakład kilkudziesięciostronicowej pracy Rafała Pumpiańskiego *Higiena w życiu kobiety*¹¹¹. W serii „Zdrowie dla Wszystkich” wydano w 1956 r. opracowanie Włodzimierza Fijałkowskiego pt. *Higiena wieku przekwitania*. Autor wyjaśniał we *Wstępie*: „Wiele spraw dotyczących zdrowia kobiety w wieku przekwitania pozostaje niejako na marginesie pracy poradni lekarskiej, rzadko natomiast bywa przedmiotem pełnego jej zaintere-

¹⁰⁶ J. Henisz, *Człowiek jak my wszyscy. O chorych psychicznie i ich leczeniu*, PZWL, Warszawa 1969, s. 5.

¹⁰⁷ T.J. Stępniewski, *O chorobach wenerycznych*, wyd. 3, PZWL, Warszawa 1957.

¹⁰⁸ M. Czarnota-Bojarska, *Co o chorobach wenerycznych młodzież wiedzieć powinna*, PZWL, Warszawa 1958.

¹⁰⁹ K. Płoński, *Co każdy żołnierz o chorobach wenerycznych i niektórych chorobach skórnych wiedzieć powinien*, PZWL, Warszawa 1961.

¹¹⁰ H. Banaszkievicz, *O zakażeniu kiłowym. Podstawowe wiadomości*, PZWL, Warszawa 1966.

¹¹¹ R. Pumpiański, *Higiena w życiu kobiety*, PZWL, Warszawa 1956.

sowania. Omówienie tych zagadnień ma dopomóc kobietom do stosowania odpowiednich środków, które by zapobiegały dolegliwościom wieku przekwitania, a ponadto ułatwiały im właściwe korzystanie z pomocy lekarskiej¹¹². Omawiana książka pouczała czytelników, że okres przekwitania nie oznacza początku starości, lecz kończy u kobiety okres rozrodczy. Poszczególne części *Higieny wieku przekwitania* dawały wykład wiadomości o dolegliwościach spowodowanych przez menopauzę, pouczały, jak należy korzystać z pomocy lekarskiej, stosować lecznicze zabiegi domowe. Popularnością cieszyła się książka Edwarda Dąbrowskiego pt. *Choroby kobiece*. Pierwszy nakład tej pracy z 1956 r. wyniósł 70 000. Ogłoszona ona została w serii „Zdrowie dla Wszystkich”, liczyła niespełna 40 stron. Jeszcze w tym samym roku, co pierwsze wydanie, ukazało się drugie, a jego nakład był ponownie wysoki – liczył 50 205 egzemplarzy¹¹³. Duży był również nakład (90 250) książki Ewy Supronowicz pt. *Choroby i dolegliwości kobiece*, wydanej przez Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich w 1962 r.¹¹⁴ To opracowanie pozwalało czytelnikom poznać zagadnienia dotyczące budowy i czynności narządu rodnego u kobiet, ogólnych objawów chorób kobiecych, najczęściej rozpowszechnionych chorób ginekologicznych i ich następstw. Autorka opisała na końcu swej pracy objawy chorobowe, które powinny być oznaką dla kobiety, że musi skorzystać z pomocy lekarskiej.

Przyczynkiem do popularyzacji wiedzy z dziedziny okulistyki było opracowanie Haliny Wolter *Zez i jego leczenie*. Autorka rozpoczynała swoje rozważania od opisu budowy oka, charakterystyki prawidłowego widzenia obuocznego, zaburzeń widzenia u zezujących. W dalszej części pracy znalazły się uwagi na temat leczenia zezów i jego powikłań. Wolter stawiała sobie za cel przekazanie czytelnikom podstawowej wiedzy o zezie, wpojenie im przekonania o nieodzowności korzystania z pomocy lekarskiej w leczeniu zezów. We wstępie pisała: „Statystyki świata podają, że u około 4% ludzi stwierdza się niedowidzenie spowodowane zezem. Więc 4% ludzi mniej wartościowych, nie nadających się do pracy w wielu zawodach. 4% ludzi o zmniejszonych możliwościach życiowych, z trudnościami w widzeniu, upośledzonych. Upośledzenie takie nie jest nieuniknione. Powstaje jedynie na skutek niedbalstwa lub najczęściej nieświadomości rodziców¹¹⁵. Przekaz autorki był klarowny. Treść pracy podkreślała niezbędność współpracy pacjenta

¹¹² W. Fijałkowski, *Higiena wieku przekwitania*, PZWL, Warszawa 1956, s. 3.

¹¹³ E. Dąbrowski, *Choroby kobiece*, PZWL, Warszawa 1956.

¹¹⁴ E. Supronowicz, *Choroby i dolegliwości kobiece*, PZWL, Warszawa 1962.

¹¹⁵ H. Wolter, *Zez i jego leczenie*, PZWL, Warszawa 1959, s. 3.

z lekarzem przy leczeniu zeza, wykazywała ona, że współcześnie istnieją możliwości skutecznej terapii schorzeń oczu. Podobny był przekaz innych publikacji z dziedziny okulistyki. W 1960 r. ukazało się drugie wydanie książki Władysława Pola pt. *Wzrok i jego ochrona*¹¹⁶. Również ta praca dawała jasny przekaz, że korzystanie z pomocy medyków ma niebagatelne znaczenie w profilaktyce i leczeniu schorzeń oczu.

Popularna literatura medyczna dotyczyła również problematyki leczenia zębów. W serii „Zdrowie dla Wszystkich” ogłoszono w 1956 r. książeczkę Henryka Dorskiego pt. *Dbajmy o zęby*¹¹⁷. Na zlecenie Zakładu Oświaty Sanitarnej Państwowego Zakładu Higieny Jadwiga Polakowa napisała pracę pt. *Chcę ci pomóc, abyś nie miał kłopotów z zębami*. Ukazała się ona w 1961 r. w nakładzie 10 110¹¹⁸. W cyklu „Zdrowie dla Wszystkich” wydano w 1966 r. pracę Wandy Rytlowej pt. *Wszystko o zębach*, która na kilkudziesięciu stronach przedstawiała zasadnicze wiadomości o różnych problemach dotyczących budowy zębów i higieny jamy ustnej¹¹⁹. Zagadnienia związane z higieną jamy ustnej popularyzował również Roman Szeja, autor pracy z 1969 r. zatytułowanej *Jak pielęgnować zęby*. Na treść tej pracy składały się rozważania o najczęstszych chorobach i wadach rozwojowych w jamie ustnej, związku między odżywianiem a stanem zębów, odporności zębów na próchnicę. Autor charakteryzował również zagadnienia dotyczące zasad higieny jamy ustnej, dbania o higienę jamy ustnej w różnych okresach życia. Książkę kończyły treści podające rady o zasadach postępowania w przewlekłych schorzeniach jamy ustnej oraz pielęgnacji jamy ustnej z protezami zębowymi¹²⁰.

Podejmowano również próby popularyzacji wiedzy o reumatyzmie. W roku 1957 w serii „Zdrowie dla Wszystkich” ogłoszono pracę Marii Sadowskiej *Reumatyzm czy artretyzm. Reumatyzm u ludzi starszych*¹²¹. Jej ponowne wydanie ukazało się w 1964 r. i w 1966 r. W książce omówieniu poddane zostały różne postaci reumatyzmu, czynniki mające wpływ na zwiększenie się dolegliwości reumatycznych. Opisało również metody zapobiegania zmianom zwyrodnieniowym, a więc

¹¹⁶ W. Pol, *Wzrok i jego ochrona*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1960.

¹¹⁷ H. Dorski, *Dbajmy o zęby*, PZWL, Warszawa 1956.

¹¹⁸ J. Polakowa, *Chcę ci pomóc, abyś nie miał kłopotów z zębami*, PZWL, Warszawa 1961.

¹¹⁹ W. Rytłowa, *Wszystko o zębach*, PZWL, Warszawa 1966.

¹²⁰ R. Szeja, *Jak pielęgnować zęby*, PZWL, Warszawa 1969.

¹²¹ M. Sadowska, *Reumatyzm czy artretyzm. Reumatyzm u ludzi starszych*, PZWL, Warszawa 1957.

stosowanie m.in. odpowiedniej gimnastyki i odżywiania, korzystanie z leczenia uzdrowiskowego. Z kolei w 1968 r. na rynek księgarski trafiła praca zbiorowa *Co to jest reumatyzm?* Wydana ona została pod redakcją Eleonory Reicher w nakładzie 60 220 egzemplarzy¹²².

Konkluzja

Popularyzacja wiedzy medycznej w społeczeństwie polskim w latach 1956–1970 miała wielkie znaczenie edukacyjne. Liczne publikacje wydane przede wszystkim przez Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich miały zazwyczaj wielkie nakłady i trafiały do polskich księgarń i bibliotek. Korzystali z nich czytelnicy w różnym wieku i z różnym wykształceniem, pogłębiając swoją wiedzę z zakresu profilaktyki i leczenia chorób. Publikowane książki upowszechniały wiadomości ze wszystkich obszarów sztuki lekarskiej. Duże znaczenie dla jakości przekazywanej wiedzy miał dobór kompetentnych autorów. Byli wśród nich medycy odgrywający istotną rolę w ówczesnym życiu naukowym, obdarzeni talentem popularyzatorskim, którzy potrafili spożytkować swą wiedzę, przygotowując publikacje dla szerokiego grona odbiorców. W omawianym okresie w coraz większym zakresie zaczęto rozważać i popularyzować problemy medyczne, które wcześniej nie były przedmiotem wielkiego zainteresowania. W książkach podejmowano problematykę zapobiegania ciąży, popularyzowano zagadnienia stomatologiczne, pediatryczne, neurologiczne, urologiczne, onkologiczne. Wszystko to dawało ogólny obraz współczesnej medycyny, pokazywało jej możliwości w zakresie zapobiegania i leczenia chorób.

Po 1956 r. w coraz szerszym zakresie kierowano popularnonaukowe książki medyczne do mieszkańców wsi. Treść niektórych opracowań mocno podkreślała nieodzowność rozwoju ruchu higienicznego, szerszego korzystania przez społeczność wiejską ze zdobyczy współczesnej medycyny. Popularna literatura lekarska spełniała ważną misję kształcenia Polaków. Akcentowano w niej, że zdrowie stanowi największą wartość człowieka, o którą należy rozumnie dbać, systematycznie korzystając z pomocy służb medycznych. Współcześnie popularna literatura medyczna ogłaszana w okresie gomułkowskim może służyć za przykład niestrudzonych dążeń do szerokiego upowszechniania w społeczeństwie podstawowej wiedzy medycznej, imponującego zaangażowania medyków w kształcenie za pomocą słowa pisanego. Wysokie nakłady i ponowne, nieraz kilkukrotne wydania niektórych

¹²² E. Reicher (red.), *Co to jest reumatyzm?*, PZWL, Warszawa 1968.

opracowań świadczą bez wątpienia o stale rosnącym zapotrzebowaniu na tego typu literaturę u schyłku lat 50. i w latach 60. XX w.

Bibliografia

Źródła

- Askanas A., *Żółtaczką zakaźną u dzieci*, PZWL, Warszawa 1956.
- Banaszkiewicz H., *O zakażeniu kiłowym. Podstawowe wiadomości*, PZWL, Warszawa 1966.
- Bardadin T., *Chrypka. Przyczyny i zapobieganie*, PZWL, Warszawa 1957.
- Bayer J.H., *Czy i jak odzwyczaić się od palenia*, PZWL, Warszawa 1960.
- Bayer J.H., *Gdy dolega wątroba*, PZWL, Warszawa 1957.
- Bayer J.H., *Wrzód żołądka i dwunastnicy*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1966.
- Beaupré J., *Jak zapobiegać ciąży*, PZWL, Warszawa 1958.
- Beaupré J., *Seksualne ABC mężczyzny. Książka dla przyszłych mężów*, PZWL, Warszawa 1963.
- Beer W., *O mimowolnym moczeniu u dzieci*, PZWL, Warszawa 1960.
- Beer W., *Padaczka u dzieci*, PZWL, Warszawa 1958.
- Blaim A., *Dziecko otyłe*, PZWL, Warszawa 1960.
- Blaim A., *Grypa u dzieci*, PZWL, Warszawa 1958.
- Blicharski J., *Anemia*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1958.
- Blicharski J., *Opieka nad przewlekle chorym w domu*, PZWL, Warszawa 1964.
- Bochenek Z., *Katar nosa i jego następstwa*, wyd. 3, PZWL, Warszawa 1959.
- Bogusławski S., *Bóle głowy*, PZWL, Warszawa 1959.
- Bomski H., *Przewlekle zaparcia i biegunki u dorosłych*, PZWL, Warszawa 1960.
- Borowski J., *Tryb życia chorego na serce*, PZWL, Łódź 1961.
- Bożkowska K., Witkowska S., *Żywność dzieci chorych*, PZWL, Warszawa 1964.
- Brokman H., *Zaburzenia w odżywianiu niemowląt*, wyd. 4, PZWL, Warszawa 1959.
- Brokman H., *Zapalenie płuc u dzieci*, PZWL, Warszawa 1965.
- Brühl W., *Bóle pleców i krzyża. Lumbago, ischias*, PZWL, Warszawa 1968.

- Brzozowska H., Brzozowski R., *Zanim przyjdzie lekarz. Praktyczny poradnik postępowania w nagłych wypadkach i zachorowaniach*, PZWL, Warszawa 1958.
- Brzozowski R., *Choroby przewodu pokarmowego*, PZWL, Warszawa 1961.
- Brzozowski R., *Żółtaczką*, PZWL, Warszawa 1963.
- Bystrzanowska T., *Angina i jej skutki*, PZWL, Warszawa 1956.
- Bystrzanowska T., *Co wiemy o chorobach zatok?*, PZWL, Warszawa 1962.
- Capińska K., *Jak postępować z dzieckiem skazowym*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1966.
- Chwat M., Paluch J., *Pożywienie jako źródło zdrowia i choroby*, PZWL, Warszawa 1956.
- Czarnota-Bojarska M., *Co o chorobach wenerycznych młodzież wie- dzieć powinna*, PZWL, Warszawa 1958.
- Dawidowicz A., *Jak ma postępować chory na cukrzycę*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1958.
- Dawidowicz A., *O chorobach tarczycy*, PZWL, Warszawa 1960.
- Dąbrowski E., *Choroby kobiece*, PZWL, Warszawa 1956.
- Demel M., Muller M., *Trzymaj się prosto. O gimnastyce korekcyjnej*, PZWL, Warszawa 1967.
- Dorski H., *Dbajmy o zęby*, PZWL, Warszawa 1956.
- Dziaczkowski I., *Hemoroidy i inne choroby odbytu*, PZWL, Warszawa 1961.
- Fast J., *... Zapalisz?... a może napijemy się...*, PZWL, Warszawa 1956.
- Fijałkowski W., *Higiena wieku przekwitania*, PZWL, Warszawa 1956.
- Galewicz A., *Najczęstsze choroby układu moczowo-płciowego. Co każdy o tych sprawach wiedzieć powinien*, PZWL, Warszawa 1960.
- Granatowicz J., *Jak odzwyczaić się od palenia tytoniu*, PZWL, Warszawa 1970.
- Granatowicz J., *Jak przestać palić tytoń i dlaczego*, PZWL, Warszawa 1968.
- Hendrich Z., *Robaczyce*, PZWL, Warszawa 1956.
- Henisz J., *Człowiek jak my wszyscy. O chorych psychicznie i ich le- czeniu*, PZWL, Warszawa 1969.
- Herman E., *O nerwobólach*, PZWL, Warszawa 1958.
- Huber Z., *Padaczka u dorosłych*, PZWL, Warszawa 1960.
- Jakubowska W., Kowalska H., *Poradnik młodej mężatki*, PZWL, War- szawa 1962.

- Jaroszewski Z., *Choroby, które mącą rozum i budzą lęk. Krótkie wiadomości o chorobach psychicznych i nerwicach*, PZWL, Warszawa 1961.
- Jeżewska E., *Jak żyć lepiej i szczęśliwiej. Zapobieganie nerwicom*, PZWL, Warszawa 1966.
- Jeżewska E., *Opieka domowa nad chorymi z objawami neurologicznymi i psychicznymi*, PZWL, Warszawa 1965.
- Jokiel M., *Żółtaczką zakaźną. Nagminne zapalenie wątroby*, PZWL, Warszawa 1962.
- Jonas S., Łepkowski M., *Człowiek + alkohol = ?*, PZWL, Warszawa 1964.
- Kacprzak M., *Jak ustrzec się chorób pochodzenia jelitowego*, wyd. 3, PZWL, Warszawa 1956.
- Karaś M., Polsakiewicz H., *Listy do przyjaciółki*, PZWL, Warszawa 1961.
- Kielanowski T., *Co pan radzi, panie doktorze? Ogólne zasady korzystania z pomocy lekarskiej*, PZWL, Warszawa 1968.
- Kobiety o sprawach małżeńskich*, PZWL, Warszawa 1961.
- Kodejszko E., Czyżyk A., *Cukrzyca. Wskazówki dla chorego*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1968.
- Korsak A., *Doktorze, nerki bolą. Choroby układu moczowo-płciowego*, PZWL, Warszawa 1963.
- Korsak A., Gieysztor T., *Nie dajmy się astmie*, PZWL, Warszawa 1966.
- Kossakowski J., *O wadach rozwojowych u dzieci*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1956.
- Krotkiewski A., *Nadciśnienie tętnicze*, PZWL, Warszawa 1961.
- Krzeska I., *Dziecko w szpitalu*, PZWL, Warszawa 1963.
- Kulczyńska T., *Jak pielęgnować w domu chorego na gruźlicę płuc*, PZWL, Warszawa 1956.
- Kulesza A., *Błonica*, PZWL, Warszawa 1958.
- Kwiatkowski M., *Sprawy życia i sprawy śmierci*, PZWL, Warszawa 1956.
- Lekarze radzą matkom*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1956.
- Lewenfisz-Wojnarowska T., *O dziecku chorym na serce*, PZWL, Warszawa 1958.
- Łapińska J., *Nie bać się, ale wystrzegać gruźlicy*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1959.
- Łopuski J., *Pić czy nie pić. Fakty, których znajomość pomoże młodym ludziom podjąć decyzję*, PZWL, Warszawa 1967.
- Majle T., *Co każde małżeństwo wiedzieć powinno o zapobieganiu ciąży*, PZWL, Warszawa 1958.

- Mała encyklopedia zdrowia*, PWN, Warszawa 1957.
- Małe dziecko. Rozwój, pielęgnowanie, żywienie i wychowanie*, PZWL, Warszawa 1966.
- Margolis A., *Cukrzyca u dzieci*, PZWL, Warszawa 1964.
- Markiewicz K., *Papieros a ty*, PZWL, Warszawa 1967.
- Michalska H., *Zdrowie psychiczne. Wybrane zagadnienia*, PZWL, Warszawa 1964.
- Michałowski B., *Ropne choroby skóry u dzieci*, PZWL, Warszawa 1960.
- Nasiłowski W., *Gawędy o chorobie i zdrowiu*, PZWL, Warszawa 1958.
- Nasiłowski W., *Lekarz radzi*, PZWL, Warszawa 1958.
- Nasiłowski W., *Nagłe bóle brzucha*, PZWL, Warszawa 1959.
- Niezabitowski K., Poznańska H., *ABC o witaminach*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1957.
- Nowacka S., *Moje dziecko w żłobku*, PZWL, Warszawa 1957.
- Paszkowska A., *O dziecku zakażonym gruźlicą*, PZWL, Warszawa 1959.
- Pągowska-Wawrzyńska J., *O chorobie reumatycznej u dzieci*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1962.
- Płoński K., *Co każdy żołnierz o chorobach wenerycznych i niektórych chorobach skórnych wiedzieć powinien*, PZWL, Warszawa 1961.
- Pol W., *Wzrok i jego ochrona*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1960.
- Polakowa J., *Będę miał zdrowe zęby*, PZWL, Warszawa 1956.
- Polakowa J., *Chcę ci pomóc, abys nie miał kłopotów z zębami*, PZWL, Warszawa 1961.
- Popielarska A., *Wojtuś nie ma apetytu*, PZWL, Warszawa 1956.
- Poradowska W., *O oparzeniach u dzieci*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1956.
- Posłuchaj naszej rady*, PZWL, Warszawa 1960.
- Pumpiański R., *Higiena w życiu kobiety*, PZWL, Warszawa 1956.
- Pytel A., *Robaki u dzieci*, wyd. 3, PZWL, Warszawa 1956.
- Reicher E. (red.), *Co to jest reumatyzm?*, PZWL, Warszawa 1968.
- Rudowski W., *Rak i jego zwalczanie*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1956.
- Rudzki E., *Co to są choroby uczuleniowe?*, PZWL, Warszawa 1962.
- Rytłowa W., *Wszystko o zębach*, PZWL, Warszawa 1966.
- Sadowska M., *Reumatyzm czy artretyzm. Reumatyzm u ludzi starszych*, PZWL, Warszawa 1957.
- Sandowska T., *Co należy wiedzieć o chorobach nerwowych i psychicznych u dzieci*, PZWL, Warszawa 1966.
- Sidorowicz W., *Co nam daje słońce, powietrze, woda*, PZWL, Warszawa 1956.

- Słomczyńska H., *Chcę mieć zdrowe dziecko*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1957.
- Sternadel Z., *Ciąża niepożądana i co dalej?*, PZWL, Warszawa 1968.
- Sternadel Z., *Czy jestem w ciąży?*, PZWL, Warszawa 1968.
- Stępniewski T.J., *O chorobach wenerycznych*, wyd. 3, PZWL, Warszawa 1957.
- Supronowicz E., *Choroby i dolegliwości kobiece*, PZWL, Warszawa 1962.
- Szczawińska M., *Na straży zdrowia wsi. Poradnik dla chcących podnieść zdrowotność swojej wsi*, PZWL, Warszawa 1958.
- Szeja R., *Jak pielęgnować zęby*, PZWL, Warszawa 1969.
- Szełożyńska K., Jankowicz E., Pieńkawa K., *O postępowaniu z dzieckiem kalekim*, PZWL, Warszawa 1965.
- Szenajch W., *O karmieniu i pielęgnowaniu niemowląt*, wyd. 14, PZWL, Warszawa 1960.
- Szymańska Z., *Mój tatuś pije*, PZWL, Warszawa 1957.
- Tabus R., *Trzynasty stopień szczęścia*, „Iskry”, Warszawa 1961.
- Trzeźniowski R., *Zdrowe i sprawne dziecko*, PZWL, Warszawa 1958.
- Venulet F., *Co o nałogu palenia wiedzieć należy*, PZWL, Warszawa 1956.
- Wieczorkiewicz D., *Pielęgnowanie chorego w domu*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1957.
- Wisłocka M., *Metody zapobiegania ciąży*, PZWL, Warszawa 1965.
- Witkowska J., *Jak żywić dzieci szkolne*, PZWL, Warszawa 1958.
- Wittlin-Winnicka W., *Listy do młodej matki*, PZWL, Warszawa 1957.
- Wolter H., *Zez i jego leczenie*, PZWL, Warszawa 1959.
- Zajączkowska J., *Gruźlica a medycyna współczesna. Zapobieganie, leczenie i rehabilitacja chorych*, PZWL, Warszawa 1961.
- Zajączkowska J., *O gruźlicy dla zdrowych i chorych*, PZWL, Warszawa 1956.
- Zaremba B., *O budowie i czynnościach ciała ludzkiego*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1959.
- Zygiert Z., *Gdy dziecko gorączkuje*, wyd. 2, PZWL, Warszawa 1958.
- Żelechowska J.A., *O raku u kobiet. Zapobieganie i leczenie*, PZWL, Warszawa 1957.

Opracowania

- Turoś M.J., *Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich*, [w:] W. Noszczyk (red.), *Dzieje medycyny w Polsce. Opracowania i szkice*, t. 3, lata 1944–1989, PZWL, Warszawa 2016.